

הגבול האחרון

יוחנן טברסקי

במשך חלק מנסיעתנו היה מגב־המכונית נע ומנקה את השמשה. ואולם בבואנו לגוש־חלב חדל השטף של גשמים זה כבת־האביב לא נתאחר השנה. אנו עומדים בניסן של חמה. לנגדנו בתי־אבן עם פסים תכולים של תריסים ופתחים. הרים מצמצמים את האופק. דבשות הלוכדות גוונים לפי שעות היום. יוסף בילפורטרי, אדם יקר מעולי איטליה, מחכה לנו, כשהוא תולש פעם בפעם את זקנו הקטן השחור.

— הא! ובכן באתם סוף סוף! — קורא הוא בשמחה. — נלך.

הוא יהיה לנו לפה עם הגרים האיטלקים. אנו יוצאים לדרך. אין כלי־רכב מצויים. בפרט בשעה מאוחרת זו, למחוז־הפצנו. מראות שונים נגלים לנגד עינינו. עינים מטפסות על הרים המשופעים והולכים לכאן ולכאן. עמק. שדות־חריש. האדמה שחורה. טובה; אדמה המשיכה בברכה את הזרע. עוף דורס חג במרום, בודד וכבד־כנפיים, מפנת עצמו לכל עבר.

אנו הולכים בשולי הדרך — דייה לה לפסיעה אחת שלא בזהירות הדרושה ונידרדר למטה. התאנים עומדות עדיין קרחות וחשופות־יחורים. ההרים סגולים. אנו תרים אחרי איים יבשים ברפש. מרובים כאן קוצים הגדלים פרע. השדות ריקים מאדם. אחרי גילגול האופנים של המכונית במשך שעות, משתמעת עכשיו יותר הדממה הגדולה שמסביב. השקיעה אינה משתהה כאן. סופה סמוך לתחילתה. אשים בודדות כשיעור כוכבים קטנטנים מעידים מרחוק. מעל ההרים: כאן יישוב... שם יישוב! — בכמה מקומות נדבקות רגלינו לרגע בקרקע. אנו מוסיפים ללוש את החומר העפרי החשוך. תוך כדי הליכה אני מהרהר בגרים, כנוהג בכל מי שמעורר בציבור סקרנות מיוחדת, מהלכות עליהם גוזמאות. אנו מבקשים לאסוף ידיעות על דבר חייהם. למה ביקשו הם, שהכירו את האושר של בית ומולדת, לידבק בישראל? וכאן — הנקלטו? הלא כל גר מצפה לעולם שכולו טוב!

עינינו מתחילות מבחינות במעלה הגבעה בתים בעלי גודל שונה... בערב־רב של טורקית. לאדינו ועברית מדיעים על בואנו. כל יישוב הוא זוטו של עולם. ובפרט יישוב חדש של ישראל בימי קיבוץ גלויות.

מתוך האופל נפלט ונבלט פתח המואר לחצאין. הרב הצעיר מכניסנו לבית המשרד. הוא לבוש מעיל־לבד קצר ואברקיים, מוגף מגפיים גבוהי־מוקיים, חתימת זקן שחרחרת על פניו. כתפיו רחבות, כתפיים הזושאות בקלות כל עול. ואמנם הרבה תפקידים מוטלים עליו כאן: הוא רב העדה הקטנה, הוא השוחט והמהול והמורה, ועליו להתערב גם בעניינים העומדים מחוץ לגבולותיו אלה.

בתוך חצי־האופל שבחדר מקיפים אותו כמה צללים. מסאלוניקי האנשים, מקונסטנטינופול, מקהילות אחרות בטורקיה ובטריפוליטאניה. כנראה, עומדים הם באמצע שיחה, וקשה להם להסתלק ממה שהוא חשוב להם ביותר ולהידבק מייד בעניין חדש. אחרי כן מבארים לנו — יש להם טענות למוסדות. הרבה בתים אינם ראויים עכשיו לדירה, והרי כאן, בין ההרים, הרחות שולטות.

ואולם הטענות משתתקות מהר. אין לך כאורחים, ובפרט ביישוב נידח, להסתח הדעת. קוראים אותנו לתפילת מעריב. שלהבת קטנה ועקמומית של מנורת־נפט מאירה בדווקא את הבית. הרב טופח על התיבה. רוב האנשים הכינו עצמם ונכנסו מכוס־יראש, וקצתם מכסים עכשיו ראשם במטפחות. הרב עושה הכרעות והשתחויות. מתפלל בקול נמוך ובמהירות, כמי שתפילתו שגורה וסדורה בפיו. הם מתפללים במעומעם, כאילו מתפללים ביחידות — אולי משום האור המפוקפק בחדר, ואולי גם משום ידיעותיהם המפוקפקות בשפת התפילות.

והיכן הגרים? האין הם עדיין פנימיים ביישוב זה, אלא הם חוץ ממנו?

ב

חדר ערוך בצימצום רב. אף הוא באפלולית. אס־כי מנורת־נפט קטנה תלויה על הכותל ומנורת־נפט עומדת על השולחן. מסביב יושבים בריבוע האנשים, הנשים והילדים. הם

יושבים בלי־נוע, כבבית־כנסיה. לא, כאגודת־חשאים. ידיהם הגרמיות מונחות להם על ברכיהם. שיכול ידיים או רגליים יש בו מן הצלב, לימדם מאנדוצ'י רבם. מלבושיהם תפורים מאריג כפרי גס. זה סגנון הלבשה קודר, מחמיר, של כת הנוטלת על עצמה קרבנות. הנשים — זו מנוול־בד אדום עוטף את ראשה עד הסנטר, וזו מטפחת לבנה או בת צבע אחר. כאן גם אשה צעירה, שתינוק מונח לה בתוך חיקה. זהו הילד הראשון שנולד ביישוב החדש הזה. מחר יכניסוהו לבריתו של אברהם. וניכר: האם מבקשת לערב בו שמחה, כאשר מערבת חלבה בדמו. מבטיהם של כל הנקהלים מכוונים לעברנו, האורחים. הם בוחנים את פנינו. כל צד מרגיש, שהצד השני צריך בחינה יתירה.

אנו אומרים להם דברי ברכה קצרים, פניהם מרוכזים. יוסף פילפורטי מתרגם את דברינו. הילדים, השקטים להתמיה, יושבים כמגודלים. בני הכת מקדימים עכשיו שירה לשיחת. טובה שירה לפתיחת הלב.

תמונות ניצבות לנגד עיני חליפות. הסעודה השלישית ב"חצר" אבא בווארשה. ולהבדיל — בית־כנסיה לבן של בני כת "התחייה" ("ראויוואל") בני־רג'יירסי, עיירה קטנה, ליל־קיץ לוחט. מפני החום פתוחות עכשיו דלתותיו של בית־הכנסיה. פתוחים חלונותיו. אנו עומדים ומציצים בחלון. זה מן הכושים שחור כעין משקע־הקהווה. זה השחרות שלו מועטת. ולזה גוון חום, עפרי, כמו לזרם המיסיוני. ואולם כולם, בשורדם תפילותיהם, יש כתגבורת יסוד האש שבנפשם מאפריקה הלוהטת.

בכל כת ובכל דת השירה היא העונג העליון. אין כמותה להיטיב צער ולמתק דינים. הגרים מסאן־ניקאנדרו שרים: "ואם לתורתך הקדושה נשובה, תקבצנו מארץ הצפון! אם תורתך נשמרה, תקבצנו מארבע כנפות הארץ". שירתם שירה איטלקית מובהקת. הם שרים בליבוז ובמוסכס: קולות נשים, טיגורים ובאסים של גברים וסופראנו חד של ילדים. העולה על כולם. שירתם שירת אנשי־כפר בריא־ריאה, הרגילים לאוויר צח ולעבודה משותפת. ואולי יש בשירתם שלא מדעת גם מקצת מדרך ההפגנה: ראו כחננו!

אחרי שיר ההלל לתקומת ישראל, פותחת האשה, היושבת ראשונה בספסל הסמוך לשולחן האורחים, בשיר חדש, ואחריה נמשכים כל השאר. אשה זו מכירה, כנראה, את מקומה והיא הפותחת את פי בני עדתה. הם שרים עכשיו על "ירושלים השחר בין האומות", וכל פעם שמבטאים "ג'ירוסאלאמא" מגביהים קולותיהם. לא כולם כוחם בשירה. ואף גם זאת. בכפר שלהם היו מלווים את תפילותיהם בחליל וכינור, כדרך האיכרים ביום השוק. עכשיו מזמרים הם בלי ליווי. ואף־על־פי־כן כמה יש בשירה קיבוצית לצרף למסכת אחת. לקומת הרגשה אחת! האשה היושבת בסמוך לשולחננו משתעלת תכופות ויש שמפסקת לרגע. ואולם מורגש: הקונטרסאלטו הנמוך שלה הוא המכריע כאן.

— יש לאנשים אלו, — אומר לנו הרב בלחש, — התלהבות חסידית.

— מי חיבר שיר זה? — שואל אחד האורחים, כשהשירה נפסקת.

רחל, המכונה נאטדה — זו האשה שניצחה על העדה לא ביתרון ידיעותיה בנגינה, אלא ביתרון השפעתה — משיבה בהצבעה כלפי עצמה: אני! — היא בורדאי בסוף שנות הארבעים. פעם היתה בריאה ביותר. כל לידה לא היתה עולה לה אלא באיבוד יומיים של עבודה. עכשיו עיניה יודעות צער אלמנות, צער גידול בנים וצער עבודה קשה. ואולם קולה צעיר מפניה. מתחילות השאלות.

— מה הניעכם לעזוב את סאן־ניקאנדרו?

דומה, הגברים מעמיקים עכשיו את עצמם לתוך הצל, שלא ישגיחו בהם. הנשים שותקות. ממתינות כל אחת לדברי השניה. כל העיניים פונות לרחל־נאטדה. סודר שחור על כתפיה. ידיה כפולות על חזה. דיבורה נרגש וחגיגי.

— כי אנו לא האמנו, שלא־לואים יש אבא ואמא ורצינו להימלט ממקום חושך —

מהדור העיקש הזה. ברוח הקודש קיבלנו עלינו גם את השבת ולא לאכול כל־פיגול וטמא. אשה זו, הנותנת הרהורי לבה לתוך כלים עתיקים, כל הפנים שמסביב מעבירים אותי פתע לבית־יראה רבי־קמרונות של ימיה־ביניים, כשהכמי שתי דתות מתווכחים זה עם זה מן המקראות ומתוך חקירה בכתובים לפני שרים וכמרים ולבלר באיצטלה היה רדשם בקנה־אוזן

את פסקי-הדין על גבי קלף.

— ואיך התייחסו אליכם בני מקומכם?

— בתור שכנים לא מצאו לדבר נגדנו דבר. חשבונו לאנשים הגונים. לא שיקרנו לא לבני-אדם ולא לאלוהים, כמו עובדי-האלילים. קיימנו את תורת-משה. והם היו מניחים אצלנו מפתח לשמירה וכל דבר על דרך פיקדון ואמונה. ואולם כל הפמורה עוררה והכעיסה את נפשותיהם עלינו.

אשה כהת-הפנים, שעגילים באזניה וראשה עטוף מטפחת כחולה, זוקפת את עיניה באי-סבלנות. יש לה שם לוי בעידה „פיציקאטה“ („קטנטונת“). אולי מתקנאת היא בסתר לבה בחברתה, שזכות היחיד לה בשיחה. ואולי צורבים עתה זכרונות צרבת במוחה.

— הילדים שלנו נדחפו לפעמים מבית-הספר, כי הכמרים דרשו מהם שיעשו את אות הצלב. גם מג'וזאני שלי, שמת היה כסייח זה בלכתו שמה, ובשובו היה בוכה. ואולם אני ראיתי חזון. שאנו, עם ישראל, עם ברזל, ועלי איפוא להקשות עורף ולהוציא מרצוני את ג'וזאני מבית-הספר.

— הנראה לבני כת זו פיתרון כל חידה כרוך בגילוי של האל לכל אחד מהם?

— כן, — אומרת רחל-נאטדה, — כשהיה עלינו לרשום את ילדינו בפינקסאות שלהם, היתה מלחמה קשה. אנו רצינו לכנותם שמות של גביאים שאינם מקובלים אצל הנוצרים — זכריה, חבקוק, יואל. לילדה אחת קראנו פלשתינה. והם לא רצו לקבל תינוקות אלה כתושבי הכפר. ולא אתה שמענו אותם מדברים גידופים בנו: „רוצחי המשיח“, „שדים יהודיים“. — הפסקת רגע של שיקול-הרגש. — ואולם כשנפרדנו מסאן-ניקאנדרו הלכו אחרינו רבים מן הנוצרים ודיברו על לבנו בדמעות, שנישאר „דבריה“ בכל מקום הוא! אמרו. לא, — אמרנו. — רוצים אנו לעבוד את אלוהים על אדמת הקודש.

— שמחתם איפוא לעלות לכאן?

— לא, ולא מעצמנו באנו לארץ הבחירה. קול מלמעלה ציווה עלינו. ובאנו להרבות כבוד והדר לאלוהי ישראל.

— והטוב לכם כאן?

בין שתי עיניה קמט והן עמוקות שחורות.

— בדרך כלל, — אומרת היא כנמלכת בדעתה, — כן. ואולם רצוננו להתחבר רק עם שומרי התורה. כי מפני חטאיהם של בני הבליעל פיזר ה' את ישראל בכל הארצות. וגם... יש לנו עכשיו ויכוח עם אנשי המקום.

— ומה הויכוח?

דומה, עיניה אומרות עכשיו: גם אנו יש בידינו לשאול שאלות, גם אנו יודעים את הדין! — אוכלים אנו פה „מאקארוני“, כמנהגנו באיטליה. ורוצים אנו לבשל מאקארוני גם בפסח. הרי איטריות שלנו אין בהן חמץ. כך לימדנו מאנדוצ'יו לפי ידיעתו מהספרים הקדושים ולפי מה שנמסר לו בחזון מהשמים. ה„מאקארוני“ מותרים איפוא. וגם פה היינו רוצים להקריב את קרבן הפסח — שה בן שנה לכל בית אב — אף שאין בני ישראל מחזיקים עכשיו במצווה זו. — ואולם האין אתם רוצים להרגיש עצמכם גם בחג חלק מן הכלל?

— רצוננו להיות קדושים כמו כוהנים. אפילו אם ישחטונו, לא נעשה דבר שהוא נגד התורה. אחרי הפסח שאל מאנדוצ'יו, אם קרבנו נרצה. וקול ענהו בחזון, שקרבנו נרצה ושעל תוספת אפשר לוותר. משום כך אמר לנו מאנדוצ'יו, שלא לצום בתשעה באב, כי יום צום זה אינו מן התורה.

— ואין אתם רוצים כלל להתקרב ליהודים?

— בסאן-ניקאנדרו לא ראינו מימינו יהודים. זמן רב חשבנו, שאנו עדת ישראל היחידה בכל העולם כולו. ואילו כאן... כן, נכונים אנו לשנות ממנהגינו, לא נקריב את הקרבן, לא נאכל מאקארוני בפסח אלא מצה, כאשר הסביר לנו הרב.

— והכולכם פה לב אחד?

רגע מורגשת מבית הדממה השרועה עכשיו בחוץ במהלך כמה פרסאות.

— מאנדוצ'יו הרחיקנו מטומאת האלילים והשיב אותנו אל אלוהים חיים. ואולם כמו

בימי משה קמו גם אצלנו קורה, דתן ואבירם, חוטאים ופושעים וקלייעולם. הם לא קיבלו את דבריו בכל לב, כי רוצים הם להקל לעצמם ולא להחמיר על עצמם. אנגילו אמר פעם למאנדוצ'יו: אם רצונך שנחיה בשלום, אל תבקש שררה עלינו ואל תשים עצמך שליחו של הקב"ה! — נשבע אני, — הוסיף ואמר, — בכל ילדי אשר נולדו לי והעתידיים להיוולד לי, שאם ארצה לעבוד ביום השבת בכרם — אעבוד! ומאנדוצ'יו דפק במקלו על גבי הרצפה וקרא: אנגילו, אלוהים שמני לשומר על הכרם ודמי ראשיכם עלי!

— והמחלוקת עודה נמשכת גם כאן?

— הזאבים אשר ביקשו לטרוף את העדר הקטן שלנו אינם פה אתנו.

— והיכן הם?

— מקצתם בעכו ומקצתם בירושלים, כת פורשת ומורדת!

— ואתם — האם בדעתכם להשתקע כאן, במקום הזה?

רחל מרכינה קצת ראשה, מחכה רגע עד שינוח לבה.

— כשירדנו מהאניה לא ידענו מה לעשות והציעו לנו הצעות שונות. רצו גם ליישב אותנו ליד ירושלים, באותו הלילה הוגד לי בחלום: שבו מול פני הר הלבנון! שוב הציעו לנו עבודה בירושלים. אחת משלנו נשארה שם, יש שם עבודה גם בשבילי, ואולם אנו אמרנו: אין אנו רוצים למלא לבותינו מזון וששון. רצוננו ללכת אחרי קול אלוהים. התתימו אותנו, שנקבע מושבנו בירושלים, ואולם התמנו ביד בלבה, ולא בלב. והאחות דינה ראתה מחזה בלילה: רועה הולך אחרי עדרו והעדר מתפזר. והבינונו את האזהרה: העדר הטהור, הלבן שלנו יתפזר שם, ביישוב הגדול. ואז אמרנו, שאין מקומנו אלא בסמוך להר הלבנון. רק החלשים וקטני האמונה, אלה שעמדו במריבה עוד עם מורנו, לא הלכו אחרי החזון.

— ואתם — כלום בטוחים אתם, שכל חזונותיכם מאלוהים המה?

— האין חלומות של לבואה? וגם... היהודים קיבלו הכול מפני הנביאים. אף אנו כך.

כבוד המתמלא מחולייתו, חוזר החדר לרגע ומתמלא מדומייתו.

— מדוע שותקים הגברים כל הזמן? האם האשה המושלת בערה שלכם?

— לא. הגברים עובדים קשה בשדות בדרום איטליה. עליכן נתונים הם מחוץ לעניינים

הרבה. לבם נתון פחות גם לענייני דת.

„ואולי כאן עוד טעם“, — עולה על דעתי, „כחן בעל מום פסול לעבודה. לא מייסד כת, וכנראה, היה בו משהו במאנדוצ'יו המשותק, שהנשים היו באות לבקרו; משהו שהפליא לפעול על עיניהן ועוררן להאמין בו. והן שמשכו אחר-כך את בעליהן להצטרף לכת, והן התופסות עכשיו מקום בראשה“.

— עוד שאלה, הלומדים אתם עברית?

— לתינוקות זה קל. והם לומדים את „לא לינגווא סאנטה“. לנו זה קשה.

אין אנו מוסיפים עוד לשאול שאלות. נמשיך מחר. בני העדה שרים עכשיו את השיר

האחרון של מאנדוצ'יו, חיברו שבוועיים לפני מותו.

יוסף בילפורטרי סומך עכשיו לחתימה שלהם מעין פתיחה שלנו — הוא שר לפנייהם משירי ישראל, הם מגביהים את עצמם לאט, כאילו מחזירים אותם מסוד השבת לסוד החול. הלילה בולע אותם.

ג

החשכה גדולה עכשיו. אין להכיר בין ציפורן לבשר. אנו הולכים לבית הרב. הולכים בזהירות בתעלות סמויות של סימטאות צרות ופתלתלות כמו בצפת. והנה בית בית בפני עצמו. למולנו — הלבנון. מצד אחד מנצנצות בחשכה כניצוצות שאין בהם ממש, האשים של סוריה, ובסמוך להן — כך נראה מרחוק — האשים של הלבנון. גבול! רוב בני אדם נמשכים, אם לזמן רב ואם לשעה קלה, אל מעבר לנקודתם והלאה. ואולם כל גבול חוסם וחותר. הכל גבול? זוכרני יום קיץ על גדות הניאגארה. באשד העשן הזונק ברתחה למטה נראית קשת: אדום, ירוק, כחול וזהוב בעירבוב בני גוונים שונים. כמה קל היה שם המעבר מארצות הברית לקאנאדה, „גברת השלגים“! וכאן... בפחד וסקרנות מסתכל אדם בקווי ההפרדה שבינו לאויב. מה שם, מעבר לקו?

— זה לא כבר, — מספר אחד ממלווינו, שכובע־גרב נתון בראשו, — הרגו כאן „מסתנן“ אחד. עולי טורקיה רגילים לחיות בשלום עם הערבים. ואילו המארוקאנים — הלילה עכשיו כסיטרא אחרא המלובשת באופל. בכל הלך בכפר נטוש יש צערו של היורד לחורבתו של חברו וקונאה. ואולם האם לא היה כאן, ביישוב זה, מרכזו של קאוקג'י לפני שהוכה צפונה מעבר לגבול ישראל? מסביב לנו שיחים ואילנות העקומים לצדדים. דומה: מתחת לכל אחד מהם הפקיד מלאך המוות את כליו. דומה: הנה יוקפו פתע אנשי מחנה ה„ירמוד“, הבקאים בראיית הדם, יתפשטו מכפיפתם ומוזויינים ברובים צרפתיים יתנפלו עלינו. לא, שקט מסביב.

אנו עולים במדרגות האבן. כאן, בבית הרב, היה מטהו הראשי של קאוקג'י. יותר משבית זה נראה מקום מועצות צבאיות — מפה צבעונית, מדוקרת סיכות, מועט המחזיק את המרובה; יינות יקרים, ניחוח סיגאריות משובחות ומקטרות עשנות — נראה שבות ראשונה של משפחה. חדר רבוע, דל. רדיו אילם עומד בקרן זוית. — הרי אין עדיין חשמל. ההיטים והיטים של דירת ארעי, ואולם השולחן קברו וסעודת־הערב קברוה. כוס נתונה לפני כל אחד ואחד. בזה אחר זה אנו נוטלים ידינו בגזוזטרה מנטלה אחת — המים צוננים כבתקופת טבת. בעצמו של תורף ודאי מגבבת פה הרוח תל־ישלג לפני הפתחים. הרב מוזג טה. אנו אוכלים לתיאבון לחם בריכה. נכנסים שני אנשי־משמר בתנועות קמוצות ומדודות. לבושים ספק בגדי־אזרח ספק מדי־צבא. יושבים על הספה. מקשיבים.

הרב מדבר על הגרים. כל כת בדלנית היא וגדלנית. והם יש בהם גאווה יתירה. הנוצרים עובדי אלילים הם בעיניהם או כופרים. גם אנו. עליהם — המאמינים, כפי שהם מכנים עצמם — לעקור עבודה זרה מארצם ומארצנו. לכאורה, לא חידש להם מאנדוצ'יו עיקרים משלו ואין הם עושים מצוות לעצמם מדעתם. ואף־על־פירכן אין רצונם להיות כישראל לכל דבר. אין הם גיוונים כאן אלא מן המחובר לקרקע, כי בשר קפוא יש בו, לדעתם, חשש טריפה. רוצים היו למשוך בידי גיסן את משקוף ביתם ואת שתי מזוזותיו בדם, כדרך שעשו בסאן־ניקאנדרו. וקשה להם להבין, מה טעם אין אנו מביאים עוד קרבנות ולמה החלפנום בתפילות. הם, רק הם עושים מצווה מן המובחר!

שני השומרים יוצאים באי־שמע כצללים ורובים ארוכי־קנה בידיהם. כאן יש להיות מוכן ומזומן על כל בהלה שלא תבוא.

— לא, אין פיהם ולבם שווים, — ממשיך ואומר הרב, — אם מתרים בהם ולא התראתי ספק — הם נכנעים מייד. אמרתי להם, שאם לא יהיה להם טעם מצה בפיהם בחג הפסח, יהיה עליהם לעזוב את המקום, ומיד באו והפיסו דעתנו — הראו להם בחזון שלא לאכול מאקארוני. ובאמת, הם מתנגדים בלבם ובשעת הכושר הראשונה מכריזים על קרבנותיהם, כלומר, על ויתוריהם מאונס, ועינוייהם.

— ואולי אין זו צביעות? דרכו של כל טירון, ובפרט של גר, שיכנס למצווה בלהיטות. ויחד עם זה... האם לא קשה להסיע כל אדם ממנהגו?

דעתנו מוסחת לשעה קלה מאנשי סאן־ניקאנדרו; מוסחת מקציני המטה הראשי שישבו כאן בחדר זה, גחונים על רשת־קווים של מפה, ועל גבי הכתלים רובים וחרבות. הרב מוזג לו כוס שניה ומספר על חייו. הסב שלו איש אוקראינה היה, למדן וחסידי, ויצא למדינת הים לצורך מזונותיו. הוא, הנכר שלו, נולד בטוניס. נסמך שם להוראה ולמד תיאולוגיה בסורבונה. כמה שונה הוא מר' משה־לייב, רבה של שפיקוב עיירתי! הלה — ימחל לי — לא היה מגזע ה„פנים מאירות“, בביתו היה מוראו עולה ושורה על הכול. התורה היתה לו ברכת־החובה וברכת־הנהנין, היא הקדמת לכל הברכות. בלילות, מילמלו עליה, כשהיה תוקף עליו המיחוש, היה יוצא לרחוב הראשי, הריק מאדם, והיה מעמיד עצמו אצל אחד מעמודי הטליגראף, כדי שישתלח קצת מהחשמל העובר בחוטים למעלה לגופו הוא וירפאנו. אולי היתה זו ההודאה היחידה שלו בזמן החדש. מארחנו הצעיר, הלבוש עכשיו מקטורן שחור המגיע עד צווארו ומין „קפי“ כחול, ככובע של ציידים בראשו; מארחנו הצעיר, אשר עם כל תקיפות דעתו מכופף את רבנותו לפי קווי הזמן והמקום, יותר משהוא מזכיר את אנשי־הספר שלנו, מזכיר את אנשי הספר (ה„פרונטייר“) באמריקה.

הוא מעלה סיגאריה לקינוח סעודה, ובקחתו „סטאן“ טעון, יוצא ללוותנו למקום לינתנו. הלילה מקיף אותנו בעיגול. למולנו מתגבה שוב ההר הסגול-כחול. הוא עורנו זרוע פרג חשמלי פה במפורד ובמפורד ושם בדיבוק. ודומה: יש כאן עירובי תחומים.

— עדיין לא נקבע שם עברי ליישובנו, — אומר הרב. — הצעתי לכנותו „מצפה הלבנון“. מספר פסיעות אחרי הדלת והמוזה של ביתנו מזדעזעת צפרדע מאור הנר ומקול הצעדים ומתחלת מטפסת על הכותל. את הדלת אין נועלים כאן. מסמיכים את השכב של הריחיים כדי שלא תהא פתוחה בלילה. הרכב משמש מעין הדום ואסקופה לעלות לחדר הגדול שלמעלה. עלייתנו מרווחת ואין בה כמעט דברים הרגילים לדירתה. לפני כמה חדשים מדויירת היתה. אנשים עינגו כאן את עצמם, נשכו את לשונם מכאב לב, צחקו ובכו, אהבו ושנאו. ואולם עכשיו אין חללו של בית זה זוכר כלום. נוקשים מאויר הלילה הצונן, אין אנו מתקלפים מכל לבושינו ואנו מכסים את עצמנו בכמה שמיכות.

— בשעת האסיפה בבית-הספר, — אומר יוסף בילפורטרי, כשהוא מוטל על מיטתו, — נזכרתי בדרומה של איטליה. לא קל להגיע שמה. הרים... וחדרים משובשות שם ומקולקלות ביותר. האיכרים דרכם בפרוסה. חוכרים הם את אדמתם מבעלי-האחוזות הגדולות עלידי סרסורים וסרסורי-סרסורים. ובסאן-ניקאנדרו... הייתי גם שם. כפר זה קרוי על שמו של שורד נודע, שפעל בסביבה ההיא בראשית המאה ה־17, ואחר-כך חזר בתשובה ובנה בית-כנסיה. בראש האפנינים שוכנת סאן-ניקאנדרו, באזור ההררי גרגאנו, שפירושו „דרבן“ — הדרבן שלמעלה מעקבו של המגף האיטלקי. מסביב שדות-תבואה ועדשים. מסביב אבק — אבק גם על עלי הגפנים. הקרקע כחוש ודק. והנה סאן-ניקאנדרו. 1,200 נפש בה היא ספק כפר ספק עיירה. הרחוב היחידי מטפס על גבעה והוא מרוצף אבנים. הנה מקום מעמד הסוסים בכיכר. גגו של מנזר מתגבה מעל לכל גגות הכפר. שקט מסביב. החיים רדומים למחצה. זוכרני: האנשים לא היו אוכלים שם סעודה של בשר אלא פעם בשנה — בחג המולד. חלה מישהו — היו משקים אותו מים מרותחים, מי-צמחים מיובשים. והעוני והזוהם בבתי! אין חדרי-נחות. שני סירים בכל בית: אחד לרחצה והשני — ל„נקיות“. ורבים שם המבקשים לנדרד מעבר לים. נות להיות שבע בנכר מבלוע ריר בבית. וא לו באו במגע עם חיילי הבריגאדה שלנו, שמעו על ה„ג'ינט“ ועל מוסדות אחרים המחישים עזרה לפליטים יהודים. וזה השפיע.

— גם זה, ידידי, אבל לא רק זה!

— לא אמרתי: רק זה. מאחורי הסיבות החיצוניות מסתתרות הסיבות הפנימיות. קרירות הלילה הולכת וגוברת. דומה, מרוב עייפות לא נוכל להירדם. והעיקר, כשאתה מגביה שמיכה זו ומרשכת מעל אזניך, חברתה נושרת מעל רגליך. ואולם כמו תמיד באה השנינה לפתע ומוציאתנו מהעולם החיצון המשותף לכל בני-האדם. זה ישן שינה שאינה מכרזת על עצמה וזה נרדם בקול נחרה.

הצינה מעוררתני. ואולי גם חוסר הכרים. כמה שמיכות, שריחן ספק קסרקטין ספק בית-חולים, מקופלות ומונחות למראשותי. וקשה לי לתפוס עם פקחת עיניים: היכן אני ומה מעשי כאן? הן, כן, יישוב קטן זה, שעוד לא נתייחד לו שם. אני נרדם שוב וניעור בלא חלום. שיפולו של הרקיע מנומר בגווניו. הצפרדע הקטנה שבמסדרון איננה — להיכן נעלמה? מיני דשאים רטוביטל מתנוצצים בכוח של בוקר. כל העולם טבוע בחותמה של ראשית. ודומה: הכול נברא בריה חדשה, ואפילו הכפוף מכון למעלה.

לפני פתישהרית מוליכנו הרב להראות לנו את גנו. הציעו לו רבנות ביישוב גדול יותר, אבל קסם לו נוף הררי זה. גא הוא ושמה בכל הצומח ומחובר לקרקעו. יהיה אביב של פירות, אביב של תבואה. כלול מנוסה הוא ניגש אל לול העופות שלו ומגביה את היריעה התלחיה עליו. האור הפתאומי מטיל חרדה במחנה העופות. הם טופחים בכנפיהם חזקפים נוצותיהם.

בבית ערוך השולחן. קיתון קקאו מעלה הבל מתוק. תינוק זהוב-תלולים, שכיפה רקומה על ראשו, מסתכל בנו בעיניים גדולות, תמימות, ולימינו אחותו הגדולה קצת ממנו. אל החדר נכנסת לרגע אשת הרב. נכנסת חרש, כפוסעת על פני שטיח. צעירה היא ומעודנת, אלא שגופה אינו צעיר כשנותיה — אם היא לארבעה ילדים. השמחה גם היא בחלקה כבעלה ביישוב קטן זה, הנידח בין ההרים?

אנו יורדים במורד הגבעה. התינוק זהוב-התלתלים וכלבו הגדול ממנו, רצים אחרינו. רגע של בין-המצרים. אמא קוראת לו לחזור בלאדינו; אבא — בעברית. אנו ממשיכים דרכנו. רחל-נאטדה הבטיחה להראות לנו את חיבורו של מאנדוצ'יו, הכתוב ביד. יוסף בילפורטרי יבוא לכאן במיוחד באחד הימים הקרובים ויעתיקנו עברנו.

אנו נכנסים לבית צ'יצ'ה בנה של רחל. כל פרודור הוא הזמנה לטרקלין. כאן לא פרודור ולא טרקלין. בפינה עומד דלי-שופכין, שריחו חזק-החמיצות. מסביב כלים קטנים עם גדולים, שלא נמצא בשבילם שימוש מתאים או מקום ראוי להם. האם זה בילבול-סדרים שלפני ביעור חמץ או שמא, פשוט, אין קונצ'טינה, כלתה של רחל, אשת חיל?

קונצ'טינה עומדת למול הרב. צווארה הדק מעוטר אלמוגים. צבע עיניה הלחלחות כשל קהויה שחורה והלובן שבהן תכול מעט. שפתיה בשרניות, וכולה דומה לתינוקת שהיא אשה או לאשה שהיא תינוקת. בזרועותיה תרנגולת לבנה, שמנוצותיה שנתפרעו ונתנפחו ומעיניה הפקוחות למחצה ניכר: איזה אבר כבר מת בה בלי שחיטה.

— מה לעשות?

הרב מוחזק, כנראה, בעיניה — כמו הכומר הכפרי קודם — יודע-הכל ורופא-הכל... הרב פוקח את המקור של התרנגולת.

— האכילה בצל, ואל תשימי אותה בלול, שלא תטמא במגע את שאר העופות! — הוא עומד רגע בשתיקתו. — רחל אינה גרה פה עוד?

— לא, שם.

המימותה של החמה נתחלפה עכשיו בצינה טחובה, כאילו נכנס הסתיו בתחומו של האביב. לא, בקרוב יהיה פה כל האוויר מלא ריחות שיסודם מאור ומעפר ומירקות רעננה. תוך כדי הילוכנו מספר לנו הרב על חייה של רחל כאן. בנה, המכונה בפי הכת „בקינר“ (קובר מתים), ביקש לסלקה מן המזונות ומן הדירה כדי לעשות את רצון אשתו. סיפור ישן נושן! האם לא יפה אומר העם? „אם יש לה תמיד מקום בשביל כל ילדיה, אבל ילדים אין להם מקום בשביל האם“. לבסוף הסכים בקינו לצאת ידי חובת בן, אבל לא ידי חובת את. רחל קבעה מדורה בבית אחר, שזכתה בו מן ההפקר. הבאה אל המנוחה ואל הנחלה? אמנם, הבית הנטוש עמד במסירה, אך לא במסירה לה לחוד. והשנית, עשתה מה שעשתה על דעת עצמה. ועל-כן יש רוצים להפקיע את הבית מידיה. ותוספת צער לה כאן. מחלקים את האדמה רק לראשי בתי האבות. והיא אלמנה. והיא תובעת מבעלי הדעה את עלבונה, עלבונה של אשה.

האזניים קולטות את הסיפור; האזניים ולא הלב. ביום הראשון לשבתך בכפר אתה שומע את השקט שמבתוך; בשני אתה מרגיש את השקט היצוק ברוחך. בתוך תוכם, והאומנם גם כאן צער רב כליכך?

אנו יורדים בשיפוע גבעה. הנה מקום מושבה של רחל. בתה לצייה — נערה נעימה, צהובת-שיער — מקבלת את פנינו במסדרון. בבית זה ניכר חוש הסדר והקפדה על החיצוניות. על כותל אחד תלויה במסגרת „אסקולטה“ („הסכת“), עשרת הדברים בניסוחו של מאנדוצ'יו. על קיר אחר קבועה כתובת במסגרת כמין איקונין: „הו איוראאל אָטֶרנו אַ אוגו“. והנה שתי תמונות — אברורה איילת השחר מוליכת תהלכות-פאר בשמיים. בחורה אדומת-המטפחת נוהגת סירה והמשוט בידיה.

רחל-נאטדה, הלבושה סווידר משוחק ונושן, יושבת למולנו. בחדר קר מאוד. כמה נשים מוותיקות הוותיקות של הכת מכניסות כמין אגן של ברזל ומעמידות אותו בסמוך לאורחים על כרעים חלודות. מהגחלים עולה עשן כבד, חם ומחניק כמו ממחבת קטורת. הנשים יושבות מסביב לרחל דרך צניעות ודרך ענווה. דיבורה מהיר וטבעי, ואף-על-פי-כן יש שדומה: היא מטעימה היכסאמטרים לאטיניים.

היא מספרת על דונאטו — לאחר-מכן שינה את שמו ללזוי — מאנדוצ'יו. בן איכר עני היה ומימיו לא הלך לבית-ספר. רק בימי המלחמה העולמית הראשונה בשבתו בחפירות נתעורר בו הרצון ללמוד כתיבה וקריאה — להודיע שלומו לאמו ולבני ביתו. הרי מסביב נפלו אנשים כבדוונים! ויש אומרים, שתברו ושכנו בבית-החולים הצבאי הראה לו ראשונה אלף-בית. לסאן-ניקאנדרו שב, כשהוא מהלך על קביים. מעולם לא ידעה גפשו שלווה; עכשיו — עוד

פחות. הוא התפלל לרוכוס הקדוש, רופא הפצעים והחבורות. נדר לו כך וכך ליטרות שעווה. ואולם התשועה לא באה. "הבורא", אמר דונאטו, "מצא לנכון ליטול ממני את כוח רגלי". אשתו היתה מסיעה אותו בכיסא־הגלגלים למרפסת האחורית של הבית. שם היה אוכל מעט וקורא הרבה. כן, לבו היה פתוח לחכמה. הוא היה מחליף את ה"נקודות" בקיצוב המזון שלו בספרים — ספרים בחקלאות, גידול בקר, אסטרולוגיה, הנדסה, סיפורי מעשיות ואפילו דיקדוק הלשון הרומית. אסיר־הכיסא, היה קורא ולומד רוב זמנו, אפ־כי לימוד לא מסודר. ויש שהיה נכנס בשיחה עם האיכרים העוברים בקרן הרחוב. ועוד לפני התגלותו ראו רבים: לא מצמוקי־הרוח הוא! חיבר מחזות לקארניבאל. עוד זכורים לרחל השחקנים הצעירים בעברם ברחוב הכפר מקושטים בסרטים צבעוניים. הוא כתב שירים ופזמונות. עסק באסטרולוגיה ובהגדת עתידות. דיבר על עולמנו זה הרוצח ומתרחצת. ולא אחד הקשיב לדבריו בשום־אופן ובשום־לב. וכאותו הזמן קשה היה לאדם באיטליה לסדר חייו של עצמו. ואולם בכל כפר וכפר צצו אז כיתות של שומרי־שבת אֶדוֹאֶנְטִיסְטִים, שומרי חג השבועות, וכיתות אחרות. ובקיץ של 1930 בא לסאן־ניקאנדרו כומר אחד מאמריקה להדית את תושביה מן האמונה הקאתולית לפרוטסטנטיות. וראשית כל פנה למאנדוצ'י, המלומד בכפר יותר מזולתו. מאז היה דונאטו מעיין יומם ולילה בספר מכור־הבד, שאותו אורח מעבר לים הביא לו כמתנה. ספק גדול הוא, אם עד אותו קיץ קרא משהו בסאן־ניקאנדרו את כתבי־הקודש באיטלקית. הכנסייה הקאתולית ראתה את הקריאה בהשגת "ההמון" כביזוי וחילול הקודש. ואילו דונאטו —

כן, הרבה היה מעיין באותו ספר, כשהוא מהרהר דברים בלב. ופעם... "יום הולדת", קרא לאותו יום, שבו ברר דרך לעצמו בין הקאתוליות והפרוטסטנטיות הוא בחר באס־הדתות. בן שהשמיעה ראשונה, ואהבת לרעך כמוך" ו"לא תרצח". רבים מאנשי סאן־ניקאנדרו כינו את מאנדוצ'י "קאקאבה" ("אבא מטונף") ואחיו קרא לו "מטורף המתערב בדברים לא לו", וגם אחרים נתנוהו בין המשוגעים. הוא לא השגיח בהם. הוא שמע את הקול, את ביתו קרא "בית ישראל". לא אחד, לא אתה, ציפו עתה לבוא הערב בסאן־ניקאנדרו. גם היא, רחל, השמש שוקעת סוף־סוף מאחורי ההרים. הנה בית־המורה: בית מסוייד בן קומה אחת, המצודד ועומד בפינה, נקי מאוד ומסוכך בתבן. רק חדר אחד בו הראוי לשמה, וביום שורר בו חצי־אופל. ואולם עכשיו העלו בו אור. מאנדוצ'י יושב בכיסא־הגלגלים שלו. כשכל האחים מתכנסים משלשלים את הווילאות ונרעלים את הדלת. הוא מדבר אל העדה בדרך משל, מלמדם את המצוות, מצווים להשמיד את כל הצלמים. הוא מוכיחם והוא גם מתוק את לבם — מעטים האנשים שיש להם האומץ לפרוש בחצות חיייהם אל דעות אחרות, ובפרט לאמונה אחרת. והם מרגישים: אנשים הם שמתחילים מבראשית! הם שרים. ויש שמביאים אף חדש ל"בית ישראל". "קרב אלי, בני", אומר לו מאנדוצ'י, "למען אשים עיני בך". הרצונו לבחון אותה, אם אינו רק מגרי־שעה, או רק עושה עצמו גר? ויש שעניי מאנדוצ'י מאירות: "הולדתי עוד בן לאמונה". ופעם הקיף במבטו את כל הנאספים: "שבעים ושלוש נפש הבאתי לעולם". ובשעת המלחמה העולמית השניה אמר: — בחשב הצליח מוסוליני. ואולם עכשיו החל רודף את היהודים, ועתיד הוא לבחול מפלות גדולות. לא, לא תמיד השטן הוא הפיקה ולא תמיד המנצח!

רחל־נאטדה מפסקת לרגע. אל החדר נכנסות הסבתא והאם של הרך הנולד, שהיום יכניסוהו לבריתו של אברהם אבינו. ועתה הביאוהו הנה, מגומגם, ריחו ריח חום וחלב והוא מחולל בחיתולים, כדי שנברך אותו. בעיניהן, בעיני רוב בני כת זו, אין ברכה דבר שבהרגל ושיגרה. קללות וברכות יש בהן סיכון העולם ותיקונו.

והנה מביאה לנו רחל את כתב־היד. הנשים הדוממות מקיפות אותה ואת הכתב אוויר של יראת־הקודש. מה מידתו של מאנדוצ'י בעולם הגדול שבתוך? מייסד כת קטנטנה. ואולם כלפי פנים אין שני לו ומפיו כל הדעת והתבונה.

הגחלים שבאגן זו כבר אפר גמור, וזו מקצתה אפר. רחל הופכת את הדפים ומבארת ומפרשת, ותוך כדי כך מתברר לי, מדוע אין היא רוצה לעבור לירושלים. אם תצא מכאן, תהא רכונה יחידית שעות על שעות אל מכונת־התפירה, ואיש לא ישעה אליה. כאן הריהי זו שמאגר דוצ'יו היה לה כאב; היא, הרגילה יותר לדבר לפני אחרים — רועת־הכת ושומרת־הגחלת. אנו יוצאים מהבית. רצוננו לנסוע עכשיו לעכו. הרי כת קטנה זו נעשתה שלוש כיתות.

ועלינו לשמוע מה אומרים אלה שבעכו, החולקים על רחל וחבריה.
לפני בית-המשרד עומד המדריך. גזרתו הזקופה, חדת-הזוויות, כאילו חטובה בגרון.
לפניו גחונה אחת מעולות טורקיה. לפני כמה שנים אולי היתה מכרזת כל הווייתה על חינה
ועל יפייה. עכשיו היא תקועה במלבוש משונה-הצבע ופניה חומים-עכורים כמי-מהמורות.
— ספרי מעשיות לסבתא! — קורא המדריך ונוגס מחתיכת השוקולאדה שלו. — בעלך
רוצה לחזור למחנה כדי שלא לעבוד. גם אחרים. ואצלי כאן — אם לא עובדים — אז —
אנשים מקדימים לנו שלום, מקיפים אותנו. אורחים יש בהם פריקת העול והחול לשתות-
מה. אנו פונים לדרכנו. מדריך זה... לא קל לבני-אדם לשבר ולבטל את הרגילות שלהם, גם
רגילות של בטלה וחיי מסחר. ובוודאי עלול לא אחד מהעולים החדשים להרגי. ואף-על-פי-כן
— אם לא נחיה ערובים באהבה, וממילא, בהבנה, כלפי כל אדם, הנראה ברכה בבניינו?
אנו יוצאים מחוץ לתחומנו של היישוב. אנו מהפכים שוב בעיסה החומה. בחור צעיר דופק
בפרדים ועובר עלינו מתוך הרכנת הראש. שני אנשים עובדים בסמוך לדרך. ושוב דומייה גדולה
מסביב. דומייה משולשת של היש, של המתהווה ושל העתיד להתהוות. מאנדוצ'יו היה לה כאב,
אמרה רחל. האין לרגש שלה אליו גם יניקה אחרת?

ד

שמחה מיוחדת לנסוע בתחומי ישראל. מכל צד ופינה אתה רואה מעין ששת ימי בראשית.
יישוב שאתמול תלוש היה מן העולם היום אחים לו. ואולם כאן, בעיר העתיקה של עכו, דומה
הכל כשהיה. ערבי יושב בפתח ביתו ומעביר כל העת אלמוגים מקצה האחד של מחרותו
הארוכה, המגיעה עד הארץ, אל הקצה השני. במדרגות-האבן הרבות יורד אל הסימטה המואדין
— לפני שעה קלה שמענו מעל המסגד אחמד אלג'וזר פחה את קולו הצרוד מעט ומסולסל ועצוב
תלתלים הגדלים פרע עוטרים שני צדי ראשו. זקנקן שחור לו, בידו מקל. רגליו האפורות
מסונדלות ולא מפוזזות. מתוך בית קהווה נשמעת נקישת עצמות של „שש-בש“. בנרגילות
מפפעעים מים. הכל כשהיה. לא! עיני היושבים כאן עיני אנשים שהשיטו משהו שאין לו
השלמה.

אנו יוצאים לעיר החדשה. הולכים ומתקרבים אל ביתו של „פונארו“ („איש החבל“,
„המושך בחבל“). — מתנגדה החריף של רחל. שער וגדר מבדילים בין הרחוב והגינה. בית נאה
של אבן. על גבי הפתח תלוי וילון של זגוגיות. הרצפה עשויה תשבץ כלוח-אשקוקי. „אסקולטה“
תלויה במסגרת. תיבות של מצות נתונות על גבי ארון. ואולם ריחו של הבית לא של עוני
ולחם עוני, אלא של שובע.

לקראתנו יוצא פונארו, בחור גבוה, שחום. מכניסנו לחדרו. ספק חדר-עבודה ספק חדר-
נגינה. „באנגר“ וכל מיני כלי-זמר תלויים על גבי הכתלים. בתנועות מהירות, עצבניות קצת,
מתחיל פונארו לגלות לנו את הטמון במגירות שולחנו — תמונות שנישטטשו מזמן, איגרות.
הנה תתימתו של מייסד הכת מאנדוצ'יו בכתב ילדותי, קצת מלוכסן, בלי כל עיטורים וקישוטים.
מי"ם רחבה ביותר, עקשנית. ואילו השם לוי נכתב מתוך לחיצה גדולה יותר של העט. הלמ"ד
מסולסל ומעוטרת וה „V“ הלאטינית קווה עולה, כמי שמתחיל בתיים חדשים.

— אם הכרתי אותו טוב? בטח! עוד כשהייתי „קטנצ'יק“ כזה!

פונארו פותח עברית ומרוב התרגשות ממשיך בדיאלקט האפולי שלו. ויוסף בילפורטרני,
שנאלוה עמנו לכמה שעות, מתרגם את דבריו.

— היודעים אתם סיבת מחלתו של מאנדוצ'יו? אומרים, שכדור אוסטרי פלח את אגן
ירכיו. ואולם אני שמעתי מפי אחד מקרובי, שהוא עצמו הזריק לו איזה סם לרגלו, שלא יצטרך
ללכת שוב למלחמה. בניים לא היו לו. הוא אימץ לו את בת אחיו. ואף שהיה ראש הכת היהודית,
חיתן אותה אחר-כך עם נוצרי! הנשים... כדי למצוא חן בעיניהן וכדי למשוך אותן אליו הית
מעלן למדרגת גביאות: מרים הנביאה, דבורה הנביאה, וכדומה. וכשנגמרה המלחמה, אמרו
רבים משלנו: אם אנו יהודים, עלינו לעלות לא"י. ואולם מאנדוצ'יו, שרגליו רפיוות היו, רישל
את רגליהם: אין אנו כשאר היהודים. — אמר. ואין עלינו לעבור דווקא ממקום למקום. העיקר,
שאנו עושים מה ששאר בני ישראל צריכים היו לקיים! האם לא היה גם אברהם אבינו גר ובנו
של עובד פסילים? וממנו יצאו כל בני ישראל... אבל הוא עצמו... כשנכנסו לבריתו של אברהם

ואלה עשוננו לצחוק ואלה נהגו בנו בזיון, לא הצטרף הוא אלינו. הרי רגיל היה להיות מפייס את עצמו תמיד: חולה מסוכן הוא! אבל כלום לא האמין בנסים? וגם זה עורר בנו ספקות כנגדו. וגם —

פונארו מוסיף לטעון, ויש שפניו מסמיקות מכעס. גם מצחו. כל המעליב את חברו, מבקש להעמידו עקר ועקור. והוא — מהיכן שנאתו זו לרבו לשעבר?

— הנכון, ששמך נזכר בספרו של מאנדוצ'יו?

שרירי לסתותיו של פונארו בלוטים. עורק תופח על מצחו.

— ספרו? לא הוא חיברו! אותה נאטדה! היא מעמידה פנים אדוקות. בקיאה בכתבי

הקודש. אין כמותה בעולם כולו. ובעצם —

— אבל האם לא כתבה את הדברים מפיו?

— והרבה פעמים שינתה אותם. גם שמה דברים בפיו. היא שעשתה אותי בספר שער

שחור, שאין מקומו בעדר. אותי ואת אבי.

— ומאנדוצ'יו — לא כעס עליך מעולם?

אל החדר נכנסת שרה־גראציה, אחותו של פונארו. היא שבה זה לא כבר מהעבודה. בלורית צהובה. עיניה עגולות. ירקות־כחולות. מדברת אלינו עברית בהרבותה ב„סליחה“ וב„בקשה מאוד“. ואולם מורגש: אין דברי הנימוס תדירים בפיה. קצרת־רוח היא כאחיה ודמה לוהט כדמו. היא מסתלקת חרש.

כן, מאנדוצ'יו כעס על פונארו. רובן של נשי הכת, וביניהן גם אמו של פונארו, אמרו: למכור את השדות? את הבקר? אין שום דבר נעשה היטב בחיפזון, חוץ מניסה ממגפה, או ממדיבות, או תפיסת זבובים. כשהכל יהיה מוכן, נבוא לארץ־ישראל — אולי באוירונים!... ואולם הוא, הבחור, לא רצה להיות כל ימיו כקורא כתב שעל גבי הקבר. הוא רצה להיות, אם להיות יהודים, הרי יהודים ממש! והוא לא סתם את לועו. נעשה סניגור לעלייה בין הנזר. בחוות־ההכשרה היה לו טוב. אוכל. ועבודה לא קשה ביותר. שליחים מא"י... הם תפסו מקום גדול בלבן של הבחורות. והוא — הוא נמשך אחרי שליחה אחת משם. שמע כל הדברים האלה, דומה, הדליק את האש תחת מאנדוצ'יו. והוא אמר: — ובלי חופה וקידושין? כן, עתה עיניכם הרואות — כל חפצם לעלות לא"י, לא לארץ־הקודש. עובדים הם את האלילים ואת השדים! — והוא קילל את פונארו. קילל גם את אבי פונארו שלא נכנע לאדנותו.

— ובכן לא מדעתה כתבה נאטדה מה שכתבה?

— אבל הוסיפה הרבה משלה. וכלום טובה היתה ממני? אני צעיר הייתי. ורווק. ואילו

היא... אהבה בלבה את מאנדוצ'יו, אף שהובתה היתה לאהוב את בעלה!

מבעד לחלון אנו רואים: שרה־גראציה מוציאה את האופניים שלה מהשער הקטן לרחוב הרחב, שעודנו מצפה לכביש ולמדרכות.

עיני פונארו מבהיקות. „אין לך תרופה לפצעים“, אומרים, „מהסחת הדעת“. ואולם הוא, הבחור, אינו יכול לעקור דעתו מהקללה של רבו לשעבר.

אנו קמים. בחוץ משנים פניו של הבחור את צבעם. הוא מרבה עכשיו בהעויות מגוחכות. צוחק. הנתקרתה האש בלבו?

הדקלים שבעכו, דקלים גבוהים שאלו מהם ישרים וזקופים ואלו מוטים וגזעם קליפין קליפין, נסוגים אחור. האוטובוס המלא נושם בכבדות. הערב ירוק ככנף הטווס. האומנם לא היו חילוקי הדעות שבכת אלא חילוקי־רגשות בעיקרם — רק מלחמה על האהבה ועל השלטון?

ה

דומה, המרחק שבין מצפה הלבנון לבין תל־אביב הוא לא מרחק של כך וכך מילין וכך פרסאות אלא מרחק של דורי דורות. שם רוב האנשים אנשי הוודאי. שם, בשקט הגדול אשר מסביב, יש שאתה מרגיש: אתה שרוי באי. כאן חיפזון חיים. חיפזון שכונה. שינוי שאינו פוסק ממקום למקום מפני תנועה חיצונית, ושינוי ממצב למצב מפני תנועה פנימית. כאן כל הרשמים מנוגדים יותר. חלונות־ראווה מעוררים את יצר־הגנדרנות. הכולל לא רק את השייך לגוף האשה, אלא גם את ביתה. ידיים חומות נמשכות פה ושם אל העוברים ושבים; ידיים של למודימכות

שאינם עייפים עדיין מלבקש; ידיים, שאינן רגילות אלא במטבעות של נחושת. תיירים ועולים חדשים מדברים בשבעים לשונות. ילדים צוחקים צחוק מלא, ויש בחוצפתם השמחה גאות דור שאינו לובש לבוש של אבא. בבתי־קפה ספרותיים יושבים חבורות חבורות, משוחחים דרך שחוק והיתול או מתווכחים, וגם בדברים בלשון רבים חושבים בלשון יחיד.

בוקר. קישקוש מכונת־הכתיבה נפסק לרגע. הטלפון מצלצל.

ותוך כדי שאלה אני מכיר את הקול.

— טוב ששבת, יוסף בילפורטרי! הכבר הפסקת להעתיק את כל כתב־היד?

— אפילו לא את מקצתו.

— אבל הרי יודע אתה, שהבטחנו שקובץ זה שלנו לאתנוגראפיה יופיע בקרוב! ומשום

מה אתה —

— משום שכתב־היד איננו... נעלם!

— כתב־היד נעלם?

— כן, שמע, האפשר לראותך, אותך ואת ידידיך, במערכת? אגב, גם טריטו, ראש הקבוצה

הירושלמית, הוא עכשיו בקריה עם שניים מחבריו, בענייני התיישבותם. הוא הגבון שבכולם. להביאם אתי?

קצב העבודה איטי וכבד עכשיו כמו אחרי לגימה יתירה ביום חם. מה אירע שם, במצפה הלבנון? וטריטו... דומה, הכת הופכת כלפינו בזה אחר זה את פניה השונים... דפיקה בדלת. יוסף בילפורטרי! אחרי החבורה הקטנה.

טריטו, ספק צבע ספק צייר, חזק בבניין גופו, מגבעת־לבד הומה בראשו, לבוש חולצה כחולה בהירת־הפסים, מחזיק את בגדו העליון על ברכיו. שפמו הקטן מחולק לשניים באמצע שפתו. בפניו ובעיניו השחורות יש תנועה והבעה. שני חבריו נראים גמוכים בשבתם בשיחים אלו הנדבקים בקרקע. פניהם מזיעים — וקפואים. הם זורעים סביבם ריח כזה, ריח של אדמה, של איכרים.

— מה קרה איפוא? — מקיפים אנו את יוסף בשאלות.

— כשנפרדנו בעכו יצאתי לכמה ימים לחיפה. משם היה בדעתי לשוב למצפה הלבנון ולגשת לעבודתי, ובינתיים בא שמה איש אחד וביקש את נאטדה, שתתן לו את כתב־היד לעיין בו יום או יומיים.

— והיא?

— הרי משלהם הית, מסאן־ניקאנדרו, ומקרוביו של מאנדוצ'יו.

— ומה צורך לו בכתב־היד?

— לא לו. מסופקני, אם יודע לקרוא כיאה, ואולם פונארו —

מחשבה פתאומית מאירה את הכל כברק.

— כך! פונארו! ודאי רצונו ל"תקן" בו כל מה שמסכן את שמו ואת שם אביו?

— נכון, והשנית, הוא ראה שבאו אליו אנשים מתל־אביב, ועלי הוטל לשהות כמה ימים במצפה הלבנון, ולהעתיק את כתב־היד. משמע, זהו עסק כוב, שאפשר להתעשר ממנו. והשלישית, רצונו להינקם מנאטדה, ואמנם, מאשימים אותה עכשיו, שמכרה את העדה לקורח — הוציאה את הספר הקדוש מרשותה מבלי להימלך בהם, והם הושיבו אשה אחרת במקומה. חנה, היא לא היתה אז באסיפה, גם היא בעלת חזון.

טריטו מוציא מהפיסתו סיגאריה. בשעת שיחתנו הקשיב בכל מאודו, בצבטו מזמן לזמן את סנטרו. כששומעים לשון זרה, ואפילו היא מובנת במקצת, נדמה שמדברים במהירות יתירה. — הנה זו רעה בכת, — אומר הוא איטלקית. — החזון, זוכרני, אשה אחת אצלנו בסאן־ניקאנדרו צריכה היתה לקנות סוס. והיא ביקשה מאלוהים, שיגלה לה בחזון, אם הסוס שבדעתה לקנות טוב הוא, והיא לא קנתה אותו, וכך נוהגים כל בני הכת, אף שדעתה של האשה קלה לרוב מן האיש.

— וגם אתה העמדת הכל על החזון?

טריטו מרכין ראשו כדי שיעור הדלקת הסיגאריה שלו.

— כן, בראשונה, ומאנדוצ'יו היה אומר לי: — חלומותיך אינם אלא חזון שקר ומקסם

שווא! — יפה. אין דרכי להרכיב לי משקפיים מגוונים. אבל מה שהרגיזני... הוא — אין מתעהו לעולם חוזר-רמיה. הוא יותר מאיש. הוא קדוש. הוא —
— לא האמנת בו?

— אהבתיו — ולא שמתי בו אמון. אין דת בלא חזון. ואף-על-פי-כן סכנה בחזונים והזונים. והוא, מאנדוצ'יו... חשבתי והתבוננתי הרבה בדבר. בירמיה כתוב... לא, פסוק זה, לא שכחתי! חנה: „אל תשמעו על דברי הנביאים הנבאים לכם, מהבילים המה אתכם. חזון לבם ידברו לא מפי ה'". ובספר דניאל: „ואתה סתום החזון!“. במקום שיש תמיד דברים סתומים וחתומים, שם עלולה גם להצליח המרמה. ועוד דבר. פעם אמרתי למאנדוצ'יו: אילן אנו בלא שרשים. ואתה — האם בכוחך בלבד ללמדנו, מה תוספת ומה עיקר? — והוא כעס עלי, כי הוא הניח בחינת מוכת את הסעון הוכחה. הוא ראה עצמו נביא הנביאים. גם רוב בני הכת אינם סומכים אלא על קול אלוהים שהם שומעים. והם רואים עצמם גזע עליון. וגם הרבנים והאורחים שביקרונו אשמים בכך!

הסיגאריה של טריטו לוחשת. כמה מציצות חזקות ועשן אפרפר-כול מתחיל שוב מיתמר ונמשך למעלה.

— רב גדול אחד שבא לסאן-ניקאנדרו אמר: אנו ברומא כך וכך יתחיים ורובנו עיסה של חולין. ואילו אתם קדושים וטהורים! הוא הרים הרבה את ערכם בעיניהם. וכל אורת שבא אליהם מפליג בשבחם. ועל-כן מתחילים לחשוב. שכל אחד מהם ראוי לו שיתנבא במחזה. לא, אין מוסיקה זו במקומה. לא להלל ולשבח אותנו אתם צריכים. אלא לשלוח לנו, תינוקות ביהדות, הדופקים לעתים קרובות על שער פתוח, מורים שידריכונו בחיינו החדשים!

1

בימי שרב או בימי קור מופלג דומה: הארץ יצאה ממסילתה והחיים כולם... ליל-חמסין. לילה חרישי — וצרוך, לילה בהיר — ומחניק, כאילו נכנסת לאוויר של חבית. עצים דוממים מבלי לנוע. חלונות פעורים לרווחה כפיות צמאים. עננים אשר לא יורידו גשם עולים, גופים גופים אפלים. ומבין אחד למשנהו מאירים כוכבים חמים. מאוררים רצים עיגול בתוך עיגול, אבל, דומה, תנועתם בתוך הריק. רבים ודאי הלילה גזול-השינה, גזול-המנוחה.

אני מעביר עצמי בדמיוני לצינת ההרים, צינת מרומים. הלבנון — שורה של נקודות חשמל, המתגבחות אלו על גבי אלו. הרב הצעיר. בעל „יורה דעה" קראנו לו, ידידי ואני: ידע לתורות — ולירות. אסיפת הגרים. מאנדוצ'יו אינו כאן. לפי צוואתו, נקבר בראש הגבעה הנשקפת על סאן-ניקאנדרו. פני הקבר מזרחת. מגן דוד של עץ על גבי המצבה, שאין חרות עליה שם. ואולם הם שרים את שירי החוזרים על דבריו. אני רואהו עכשיו מן העיניים ולפנים: רקות חדות-זווית. פנים נפולים. זקנקן וואן-דייק. מבטו ער, ועתים ללא קריצה כמעט כמבטו של עיוור. חולה, שפתחו היה פתוח זמן רב עד התחום, היה ממקשיב-הדממה ומתאבדי-הקול. הוא ידע שעות ההופכות את הכל, בעט בקבלת אבותיו ועשה את דבריו מעין קבלה בפני עצמה. ואולי משום שלא ידע אהבה בתענוגים, ביקש אהבה מבחינת האצילות? והנה רחל-נאטדה, אשה חברה ויורשת (אף שהוא ציווה את בני עדתו, שלא ישימו להם ראש, אלא יטו אחרי הרוב שלהם בכל ענין וענין). שרטוטי פניה אינם מעידים על כוח נפשי בלתי מצוי. ואולם נפשה יוצאת לתזות ולדבר והיא יודעת לתת רוח באותיות.

מהקומה העליונה מגיע שיעול יבש. בחצר מתייבב פתע התול יבוב ממושך של תינוק החש בשיניו. ירח של פליו זרוח שוב על העיר הלבנה. שטוחת-הגגות. הישנה ואינה ישנה. קל היה למאנדוצ'יו מאשר לרחל ולחבריה. הוא ביקש שמיים חדשים. הם מצאו להם גם ארץ חדשה. הוא שעבד לא אחת את הפסוקים לפירושיו. עליהם לסגל עצמם יום יום למציאות. ומה מעורבב עכשיו העולם? ומדינתנו הקטנה — האינה כמה הפכים בנושא אחד? מזרח ומערב; מרחב פתוח וצימצום; שמחת בניין והיבנות וסימני קללה בחג; מהירות של נוער והשהיות אין קץ; מסירות-נפש בלי שיעור ומידה ואדישות עד קשיחות-לב.

בחוץ הולך הירח ומחוויר, כמותש מחום. מכסיף במין כישוף תכלתו של הים. כבשנו וייצבנו גבולות. והנדע גם לכבוש את הגבול האחרון והראשון. שפעמים אינו אלא מלוא חוט המשקולת והוא המרחיק והמפריד ביותר — הגבול שבין אף לרעהו ושבין גר לתושב?